

Електронний журнал «Ефективна економіка» включено до переліку наукових фахових видань України з питань економіки (Категорія «Б», Наказ Міністерства освіти і науки України № 975 від 11.07.2019). Спеціальності – 051, 071, 072, 073, 075, 076, 292.

Ефективна економіка. 2023. № 1.

DOI: <http://doi.org/10.32702/2307-2105.2023.1.14>

УДК 339.92

О. В. Євтушевська,

к. е. н., доцент, доцент кафедри міжнародної економіки,

Київський університет імені Бориса Грінченка, м. Київ

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-4935-5473>

ВПЛИВ ТРАНСНАЦІОНАЛЬНИХ КОРПОРАЦІЙ НА СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИЙ РОЗВИТОК КРАЇН

O. Yevtushevska,

PhD in Economics, Associate Professor, Associate Professor of the Department of

International Economy, Borys Grinchenko Kyiv University

IMPACT OF TRANSNATIONAL CORPORATIONS ON SOCIAL AND ECONOMIC DEVELOPMENT OF COUNTRIES

Висвітлено переваги та недоліки діяльності транснаціональних корпорацій. До основних переваг можна віднести створення робочих місць, реалізацію соціальних проєктів, розвиток інновацій, надходження інвестицій. Основними недоліками є негативний вплив на довкілля, заохочення надмірного споживання, порушення етичних норм взаємодії з працівниками та громадянськістю, негативний вплив на політичне життя країн-реципієнтів, витіснення місцевих виробників. Міжнародний капітал вважається рушієм глобалізації. Проте зміна характеру соціально-економічних процесів у сучасних умовах може привести до певних обмежень функціонування транснаціонального капіталу. Зокрема, з посиленням регіоналізації

міжнародної економіки капітал зазнає більшого впливу цивілізаційного протистояння. Вплив транснаціональних корпорацій на економіку України оцінюється дослідниками по-різному. Вважається, що міжнародні корпорації забезпечують ефективне управління економічними процесами, впроваджують новітні технічні розробки, забезпечують розвиток інфраструктури. Водночас критики транснаціональних компаній вказують на надмірне отримання ними державної власності, потенційну небезпеку переходу української землі у власність транснаціонального капіталу, негативне стимулювання трудової діяльності.

Main advantageous and disadvantageous of transnational corporations is lightened. Positive effects: job opportunities, social projects, innovations and investments. However, interaction between corporations and innovations can be complicated. There are some historical examples, which underline antagonism between scientific and technological progress and some companies. Economic and scientific interests do not always coincide. Negative results: harmful environmental effect, boosting overconsumption, violation of ethical norms in interaction with employees and public, negative impact on political life of receiving countries, ousting domestic producers. Of course, such category as “overconsumption” is subjective to some extent. However, common sense prompts that exaggerated consumption leads to ecological, financial and sometimes psychological problems. History provides examples of corporate interference in political life of host countries. There are also examples of allegations of unacceptable working conditions against some corporations. Sweatshops are one of the most negative results of transnational capital development. There is a belief that sweatshops provide benefits for poor countries. Of course, it is also job opportunities for poor workers, sometimes the only one option. But at the same time such sweatshops violate moral standards of work, leads to physical and psychological exhaustion of workers. Such cynical business should cause concern for consumers, at least to soften this painful problem. Fortunately, nowadays ethical consumption becomes more popular. Today we face an increase of regionalization and civilization struggle. Perhaps, in future transnational corporations will encounter more restrictions of their activity. Impact of transnational companies on economy of Ukraine is also ambivalent. Some researchers approve corporate influence, stressing that transnational corporations provide innovations and investments. At the same time critics stress the importance of balance between interests of international corporations, government and local

people. Perhaps, one of the most controversial is an interaction in a sphere of land relations. Some researchers express concern about the activity of agricultural holdings. To our mind, transnational capital is an inevitable result of capitalism and it has its negative and positive impact on modern economy.

Ключові слова: *транснаціональні корпорації, глобалізація, потогінне виробництво, транснаціональний капітал, корпоративні цінності.*

Keywords: *transnational corporations, globalization, sweatshops, transnational capital, corporate values.*

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Нагромадження, розвиток та ускладнення форм капіталу стало однією з причин появи компаній, які здійснювали міжнародну торгівлю. Ці товариства можна назвати попередниками сучасних транснаціональних корпорацій, які провадять діяльність на основі управління закордонними філіалами, на базі законодавчих норм та часто досить непростої системи внутрішньо корпоративних приписів. Діяльність транснаціональних корпорацій має свої переваги та недоліки, досить детально описані у вітчизняній та іноземній літературі. У даній публікації хотілося б звернути увагу на менш ретельно досліджені прояви впливу корпорацій на соціально-економічний розвиток країн. Залежно від переконань можна сприймати транснаціональні компанії як вершину розвитку капіталістичних відносин, як рушій позитивних змін у соціально-економічній сфері або як найбільших хижаків економічного світу. Проте, найімовірніше, правда перебуває десь посередині, оскільки, як зазначалося вище, діяльність цих організацій має як позитивний, так і негативний ефект.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ ТА ПУБЛІКАЦІЙ

Дослідженням діяльності транснаціональних корпорацій та їхнього впливу на соціально-економічну сферу займаються такі дослідники: Мізюк С.Г., Білик А.В., Венгер В.В., Ярмач О.В., Єщенко П.С., Семененко Т.М., Качур А.В., Воронкова Т.Є., Пономаренко І.В. та інші. Проблема діяльності транснаціональних корпорацій вимагає більш детального дослідження з огляду на зміну характеру економічних процесів у світі.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є дослідження впливу транснаціональних корпорацій на соціально-економічний розвиток країн в умовах зміни зовнішньої економічної кон'юнктури. Завданнями статті є висвітлення позитивних і негативних результатів діяльності транснаціональних корпорацій, аналіз змін у характері глобалізаційних процесів, дослідження наслідків впливу транснаціонального капіталу на економіку України.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Транснаціональні корпорації (ТНК) традиційно вважаються рушієм розвитку глобалізаційних процесів. Міжнародний капітал досить давно почав перетинати національні кордони, змінюючи при цьому економіку країн-реципієнтів. Історія транснаціональних корпорацій видається досить неоднозначною. Їхніми попередниками були сумнозвісні Ост-Індійські компанії та компанія Південних морів. Ці організації поряд із певним позитивним ефектом для економік країн-метрополій провадили аморальну діяльність, пов'язану з работоргівлею, шахрайством, фінансовими пірамідами (компанія Південних морів) та нееквівалентною колоніальною торгівлею. Подальший розвиток транснаціональних корпорацій продемонструє, що деякі з них не були повністю позбавлені вад своїх попередників.

До певного моменту розвиток транснаціонального капіталу практично не знав перешкод, національні кордони переважної більшості країн були відкриті більшою чи меншою мірою для входження міжнародного капіталу. У світі було та є лише кілька держав, які чинять досить активний спротив входженню транснаціональних компаній на свої внутрішні ринки. Ці країни оголошені «ізгоями» та, як правило, піддаються економічним санкціям, проте не відступають зі своїх позицій. Проникнення транснаціонального капіталу передбачало глобалізацію світової економіки, і ті, хто вибивалися із загальної тенденції, зазнавали покарань. Втім, на сьогодні все більше дослідників говорять про зміну характеру глобалізаційних процесів, а саме посилення регіоналізації. За певних умов світова економіка в майбутньому може розпастися на певні кластери, а транснаціональний капітал зазнаватиме більше

обмежень щодо безперешкодного входження на ринок тієї чи іншої країни. На думку Ярмак О.В., «однією з умов привабливості в діяльності транснаціональних корпорацій є наявність важливих чинників зростання виробництва: природних ресурсів, дешевої та якісної робочої сили, розвинутої регіональної транспортної інфраструктури» [1, с. 47]. Справді, міжнародний капітал осідав і розвивався там, де для цього були найсприятливіші умови. Якщо у майбутньому справді посиляться процеси регіоналізації, транснаціональний капітал, найімовірніше, функціонуватиме більшою мірою у межах регіональних об'єднань.

Діяльність ТНК, на нашу думку, має неоднозначний вплив на соціально-економічний розвиток країн. До позитивних наслідків функціонування транснаціональних корпорацій належать створення нових робочих місць, розвиток інфраструктури, наповнення державного бюджету, реалізацію соціальних програм, подекуди, розвиток інновацій (хоча останнє не завжди справедливо). За словами Іванової М.О., до переваг ТНК можна віднести «застосування технологічних та маркетингових інновацій, які залишаються у країні-реципієнта навіть після згортання діяльності ТНК; зниження рівня безробіття за рахунок створення додаткових робочих місць; підвищення кваліфікаційного рівня робочої сили за рахунок застосування організаційно-маркетингових інновацій всіма підрозділами ТНК; збільшення обсягу інвестиційних ресурсів, що активізує інвестиційну діяльність в країні; збільшення податкових надходжень до бюджету» [2, с. 93]. Питання впровадження інноваційних розробок корпораціями досить неоднозначне. Дійсно, частина компаній має потужні науково-дослідні та дослідно-конструкторські відділи та генерує цікаві технологічні інновації. Проте існують думки, що подекуди надмірна бюрократизація всередині корпорації може заважати прийняттю нових ідей. У деяких компаніях існують алгоритми дій щодо прийняття та реалізації ідей та новітніх розробок. Трапляється так, що ці алгоритми занадто складні та неефективні. У цьому сенсі більш гнучкими можуть бути стартапи, які втім мають менше фінансових можливостей. Крім того, може спостерігатися антагонізм між інтересами транснаціональних

корпорацій та науково-технічним поступом. Історія знає приклади того, як представники великого капіталу намагалися сповільнити технічний прогрес в угоду власним інтересам. Яскравим історичним зразком такої поведінки було намагання перешкодити запуску перших трамваїв у Києві з боку товариств кінних перевезень. Така поведінка деструктивна по суті, хоча, з другого боку, прогрес також має свій «темний» бік і не може бути самоціллю. У зазначеній вище цитаті автор згадує про маркетингові інновації. Справді, сучасні ТНК перебувають на вістрі розвитку та впровадження маркетингових стратегій. В основі їхньої діяльності перебуває принцип масового та/або нішевого виробництва, інколи з оглядом на локальні особливості реалізації товарів і послуг. На нашу думку, цей процес також є амбівалентним. З одного боку, розвиток маркетингових інновацій дозволяє підвищити обсяги реалізації продукції. Можливо, краще задовольнити потреби споживачів (хоча з цього приводу можна сперечатися), реалізувати творчі здібності. З другого боку, це може сприяти надмірному споживанню, створенню штучних потреб, вичерпанню природних ресурсів, забрудненню довкілля. Зазначені проблеми стали настільки гострими, що протягом останніх десятиліть було організовано досить потужні суспільні системи та рухи, покликані зменшити обсяг споживання. Наприклад, такі як шерингова економіка, дарономіка, рух нульових відходів, життя у стилі мінімалізму тощо. Крім того, на сьогоднішній день транснаціональні корпорації зіштовхуються зі зростанням вимог споживачів не лише до якості продукції, а й до дотримання ними етичних норм. Наприклад, рух «чесна торгівля» передбачає реалізацію компаніями високих етичних стандартів у процесі виробництва, розподілу та обміну продукції. Можливо, це також можна сприйняти як певний маркетинговий прийом, проте існує багато позитивних відгуків про даний рух. Етичне споживання стає все більш звичним у розвинених країнах. Хоча, з огляду на нинішню економічну кон'юнктуру та можливе погіршення загального рівня добробуту, вимогливість покупців до дотримання моральних імперативів у майбутньому може знизитися.

До переваг діяльності транснаціональних корпорацій можна віднести реалізацію різних соціальних програм. Останнє стало не просто поширеним, але до певної міри обов'язковим атрибутом діяльності компаній. В умовах гострої конкуренції втілення соціальних проєктів може стати певною перевагою. Важко сказати, коли реалізація суспільно корисних ініціатив є щирим прагненням допомогти, а коли – це, швидше, додаткова конкурентна перевага та піар. Проте суспільної користі це не зменшує. Соціальна відповідальність корпорацій стає загально прийнятою практикою. Під час війни в Україні відомі випадки, коли міжнародні корпорації допомагали та надавали підтримку власним працівникам, а також населенню.

Виходячи на міжнародні ринки, корпорації обирають різні типи стратегій просування продукції. Це може бути уніфікована або адаптована стратегія. Остання передбачає врахування місцевих соціально-економічних особливостей. При цьому деякі види продукції не є звичними для ринків країн-реципієнтів. Інколи стратегія просування таких товарів і послуг передбачає просвітницьку діяльність. Деякі відомі компанії змушені були проводити ребрендинг продукції при виході на закордонні ринки. Знову-таки не можна однозначно назвати таку активність позитивною чи негативною, багато чого залежить від характеру продукції. Досить часто діяльність транснаціональних корпорацій посилює конкуренцію на місцевих ринках, при цьому може розширюватися асортимент продукції. І споживачі зіштовхуються з проблемою вибору, а місцеві виробники з посиленням конкуренції.

Поруч із перевагами діяльність транснаціональних корпорацій має ряд недоліків. Передусім їхня активність може прямо чи опосередковано негативно впливати на довкілля. Дану проблему досліджувало багато науковців, на це звертали увагу журналісти та громадськість. Відповіддю на цю проблему стала поява міжнародних екологічних та етичних рухів, про які згадувалося вище. Деякі компанії декларують відданість екологічним стандартам та піклування про навколишнє середовище. Наприклад, відомий випадок, коли знана нафтогазова корпорація змінила логотип так, щоб він підкреслював екодружність компанії. Проте взаємодія транснаціонального капіталу та

довкілля залишається складною, хоча за останні десятиліття вдалося досягти певного прогресу, багато в чому завдяки старанню екологів, небайдужих споживачів і журналістів. Історія знає випадки, коли одна людина робила досить багато. Хрестоматійним є приклад викриття зловживань компанії Standard Oil журналісткою Ідою Тарбелл на початку XX-го століття. На сьогоднішній день спостерігається посилення руху етичного споживання, яке передбачає підвищення моральних вимог до учасників ринку, в тому числі й до потужних корпорацій.

Істотним недоліком діяльності ТНК є потенційна можливість впливу на політичне життя країн-реципієнтів. За словами Венгера В.В. «економічна потужність ТНК може стати джерелом прихованих конфліктів з такими державами, на території яких здійснюється їхня діяльність. Інтереси ТНК стоять за війнами та державними переворотами у країнах Близького і Середнього Сходу, Латинській Америці, за змінами урядів у Європі та Азії. ТНК лобіюють інтереси окремих державних високопосадовців або цілих політичних партій, підтримують формування економічних інтеграцій різних рівнів, можуть займатися хабарництвом» [3, с. 34]. Існує думка, що діяльність окремих транснаціональних корпорацій стала однією з причин тривалої та кривавої Чакської війни між Болівією та Парагваєм. Військові дії велися за територію, де імовірно мали бути запаси нафти, в чому були зацікавлені корпорації-конкуренти. Значних покладів нафти в регіоні Чако так і не знайшли, проте через них загинули тисячі людей. Відомі історичні факти деструктивного втручання так званих «бананових корпорацій» у політичне життя країн Латинської Америки, коли з приголомшливим нахабством транснаціональний капітал змінював уряди та перекроював політичний ландшафт різних країн.

В умовах високого рівня корупції, правового нігілізму, колоніального світогляду діяльність транснаціональних корпорацій (ТНК) може призводити до непередбачуваних наслідків. За словами Єщенка П.С. та Арсеєнка А.Г., «країни третього світу та з «перехідною економікою» є притягальним магнітом для ТНК, оскільки у них є дешева робоча сила та дешева сировина, а чинне

національне законодавство у царині охорони довкілля та державного регулювання соціально-трудова взаємн, як правило, є не дуже обтяжливим для ТНК чи може змінюватися в інтересах ТНК» [4, с. 64]. Безумовно, функціонування цих гігантських економічних об'єднань має і позитивні сторони, проте складно сказати, чи зіставні вони з потенційними негативними наслідками. На жаль, зловживання з боку транснаціональних компаній трапляються і в наш час. Наприклад, відомий американський дослідник Роберт Райх наводить зразки діяльності знаних корпорацій, негативно оцінюючи їхній вплив на соціально-економічний розвиток країн. Він описує роботу відомої корпорації Monsanto, яка «запатентувала власне генетично модифіковане насіння та гербіцид, що вбиває бур'яни, але не впливає ні на сою, ні на кукурудзу, вирощену з цього насіння. Гербіциди та гербіцидостійке насіння спочатку рятували фермерам час і гроші. Але ця покупка не без “сюрпризу”, що вплине на майбутнє: соя та кукурудза, вирощувані з цього насіння, не дають власного. Тому кожного нового сезону фермери мають купувати нове. Окрім того, якщо в них залишається лишок купленого насіння, вони змушені відмовитись від його збереження, щоб можна було використати в майбутньому. Інакше кажучи, колись утративши на гачок, ці фермери позбавились вибору, тож тепер вони постійні клієнти Monsanto. Щоб зміцнити свою владу Monsanto забороняє дилерам зберігати на своїх складах насіння конкурентів, а також скуповує і вже перетворила на свої більшість маленьких насіннєвих компаній» [5, с. 54]. У своїй праці «Врятувати капіталізм» автор описує не лише цей приклад. Після вивчення таких фактів можна почати сприймати транснаціональні корпорації як хижаків економічного світу. Проте на сьогоднішній день у споживачів є більше важелів впливу на їхню діяльність, зокрема через усвідомлене та етичне споживання продукції. Хоча ситуація з дотриманням етичних норм як з боку покупців, так і боку виробників може ускладнитися з погіршенням світової економічної кон'юнктури.

Суперечливим аспектом діяльності транснаціональних корпорацій є їхня взаємодія із найманим персоналом. Взаємодія праці та капіталу – це окрема неспроста тема, яка може відкривати цілий спектр соціальних проблем, таких

як недотримання прав робітників, негативне стимулювання трудової діяльності, понаднормова праця, небезпечні умови виробництва, несприятливий морально-психологічний клімат всередині колективу, неврахування локальних соціально-культурних особливостей тощо. Навіть у розвинених державах рівень задоволеності власною роботою досить низький. У розвиткових країнах ситуація ще складніша. Подекуди за яскравою вивіскою міжнародних брендів може ховатися виснажлива, монотонна та руйнівна для здоров'я робота працівників з бідних країн. Ці проблеми могли б частково вирішуватися за рахунок втручання профспілок. Проте в деяких країнах, в тому числі й в Україні, профспілковий рух, на нашу думку, не є достатньо ефективним. Часто єдиним виходом для працівника залишається звільнення, але в бідних регіонах, де люди цінують робочі місця, це не завжди можливо, чим і користуються окремі недобросовісні менеджери. Часто робота у впливових компаніях передбачає дотримання корпоративних цінностей, які подекуди перетворюють працівника на «гвинтик» велетенського економічного механізму. Деякі відомі корпорації звинувачують у створенні «потогінних» виробництв на території розвиткових країн, що не заважає їм реалізовувати пафосні, кон'юнктурні рекламні кампанії.

Вплив транснаціональних корпорацій на вітчизняну економіку оцінюють по-різному. Наприклад, на думку Мізюк С.Г. та Білик А.В., «прихід транснаціональних корпорацій в Україну має позитивний вплив на національну економіку, оскільки компанії, як правило, демонструють високу продуктивність праці та капіталу, впроваджують нові технології та ефективне управління» [6, с. 101]. Існують і більш критичні думки щодо входження транснаціонального капіталу на український ринок. Зокрема, за словами Єщенка П.С., «виконання вимог МВФ призводить до подальшого розвалу нашої економіки, тотального зубожіння народу, розграбування вітчизняними олігархами та зарубіжними ТНК залишків української державної власності і переходу нашого найважливішого багатства – землі – у власність агрохолдингів.» [7, с. 19]. У контексті прийняття змін до законодавства, що регулює обіг сільськогосподарських земель, процес взаємодії транснаціонального капіталу та

місцевих учасників ринку може ускладнитися. Швидше за все, вітчизняні фермери не зможуть конкурувати з аграрними корпораціями, зокрема у встановленні купівельних цін на земельні ділянки. Крім того, потенційне відкриття ринку землі для іноземного капіталу перебуває не лише в економічній, але і в морально-психологічній площині. Оскільки земля є чи не найціннішим матеріальним ресурсом, а також сприймається як один зі стовпів державності. На сьогодні існують пропозиції щодо можливості продавати землю банківським установам, засновниками яких можуть бути в тому числі й іноземні громадяни. У майбутньому це може призвести до розвитку так званого псевдокредитування, коли банки видають кредити, які одержувачі апріорі не збираються повертати. Внаслідок таких операцій банківські установи можуть ставати власниками земельних ділянок.

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИКИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ.

Транснаціональні корпорації залишаються одними із найбільш потужних і суперечливих учасників світового ринку. На сьогоднішній день спостерігаються зміни у глобалізаційних процесах, зокрема посилюються регіоналізація та міжцивілізаційна конфронтація. Розвиток і функціонування транснаціонального капіталу в сучасних умовах вимагатиме подальшого усебічного дослідження з огляду на зміни соціально-економічної кон'юнктури.

Література

1. Ярмач О.В. Вплив транснаціональних корпорацій на економіку України *Приазовський економічний вісник*. 2019. № 3 (14). С. 46 – 49.
2. Іванова М.О. Вплив ТНК на розвиток економіки України: переваги та недоліки. *Європейський вектор економічного розвитку*. 2014. № 2 (17). С. 88 – 95.
3. Венгер В.В. Особливості формування та розвитку транснаціональних корпорацій в умовах глобалізації. *European scientific journal of Economic and Financial innovation*. 2019. № 4(2). С. 30 – 44.
4. Єщенко П.С., Арсеєнко А.Г. Куди рухається глобальна економіка у ХХ столітті: монографія. Київ : Знання України, 2012. 479 с.

5. Роберт Райх Врятувати капіталізм. Як змусити вільний ринок працювати на людей. Київ : Наш формат, 2018. 288 с.

6. Мізюк С.Г., Білик А.В. Вплив транснаціональних корпорацій на економічний розвиток України. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2020. № 29. С. 98 – 102.

7. Єщенко П.С. Україна у борговій пастці МВФ. *Економічна теорія*. 2020. № 1. С. 19 – 36.

References

1. Yarmak, O.V. (2019), “Impact of transnational corporations on economy of Ukraine”, *Pryazovskyi ekonomichnyi visnyk*, vol. 3 (14), pp. 46 – 49.

2. Ivanova, M.O. (2014), “TNCs’ impact on economy of Ukraine: advantageous and disadvantageous”, *Yevropeyskyi vector ekonomichnoho rozvytku*, vol. 2 (17), pp. 88 – 95.

3. Venger, V.V. (2019), “Peculiarities of transnational corporations forming and development under globalization”, *European scientific journal of Economic and Financial innovation*, vol. 4 (2), pp. 30 – 44.

4. Yeschenko, P.S. and Arseenko, A.G. (2012), *Kudy ruhaetsya ekonomika u XX stolitti* [Where global economy goes in XX century], Znannya Ukrainy, Kyiv, Ukraine

5. Reich, R. (2018), *Vryatuvaty kapitalizm. Yak zmusyty vilnyi rynok pratsuvaty na ludei* [Saving capitalism. For the many, not the few], Nash format, Kyiv, Ukraine

6. Mizuk, S.G. and Bilyk, A.V. (2020), “Impact of transnational corporations on economic development of Ukraine”, *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu*, vol. 29, pp. 98 – 102.

7. Yeschenko, P.S. (2020), “Ukraine in the debt trap of IMF”, *Ekonomichna teoriya*, vol. 1, pp. 19 – 36.

Стаття надійшла до редакції 03.01.2023 р.